

KONCEPT CELOSTNEGA UČENJA PREKO GLASBENIH DEJAVNOSTI V PREDŠOLSLEM OBDOBJU

THE PRESCHOOL PERIOD: THE CONCEPT OF INTEGRATED LEARNING THROUGH MUSICAL ACTIVITIES

Tanja Stević

Vrtec Miškolin

POVZETEK

Z zvoki smo obdani že od trenutka spočetja - zvok maternice, kasneje začutimo bitje srca, ki nas popelje skozi glasbeno zgodbo našega življenja. Ob rojstvu dojenček zaznava zvoke iz okolja, takoj po rojstvu pa že prepozna mamin glas in glasove ljudi, ki so ga obdajali, ko je bil še v varnem zavetju maminega trebuha.

Z zavedanjem se širi tudi slušno zaznavanje. Otrok zazna vedno več zvokov, ton in višino glasu, prične bebljati, čebljati, tvoriti prve glasove in oponašati zvoke iz okolja.

V Kurikulu za vrtece področja glasbe ne najdemo posebej opredeljenega, temveč se omenjeno področje nahaja pod naslovom področja umetnosti. To področje zajema poleg glasbenih še: likovne, plesne, dramske in avdio-vizualne vsebine.

Vsakodnevno vključevanje glasbe pri učenju v predšolskem obdobju bistveno pripomore k lažjemu usvajanju določenih gibanj, učenju besed, usvajanju ritma, takta, vzorcev in nenazadnje k razvoju pozornosti in posluha.

Pomembno je otrokom dajati čimveč tovrstnih izkušenj za zabavno raziskovanje sveta preko glasbe, saj je bistvo učenja v predšolskem obdobju spoznavanje vsebin na zabaven in igriv način. Preko glasbenih dejavnosti in gibanja v naravi so otroci vključeni v proces trajnostno naravnane vzgoje. Izdelava glasbil in uporaba naravnih materialov za proizvodnjo zvokov in glasbe otroke spodbuja k aktivni udeležbi in iskanju trajnostnih rešitev.

V prispevku bom predstavila glasbene dejavnosti, ki se prepletajo z ostalimi kurikularnimi področji in preko katerih otroci z lahkoto usvajajo različna znanja. Glasbo največkrat povezujem z ostalimi vejami umetnosti, z gibanjem in jezikom, krasno pa se prepleta tudi s področjem družbe, narave in matematike.

KLJUČNE BESEDE: celostno učenje, glasbene dejavnosti, trajnostne rešitve

ABSTRACT

We are surrounded by sounds from the moment of our conception - sounds in the womb, the beating of the hearth, that leads us through life with the story of the music.

Baby perceives sounds from the environment already at birth, immediately recognizes the mother's voice and the voices of the people who surrounded him when he was still in the safe shelter of his mother's womb.

Later, auditory perception expands through awareness of our surroundings. The child perceives more and more sounds, tones and pitch of the voice, starts babbling, humming, forming the first sounds and imitating sounds from the environment.

In the Curriculum, the field of music is not specifically defined, but is found in the field of art.

The daily inclusion of music in learning in the preschool period significantly contributes to easier acquisition of certain movements, learning words, acquisition of rhythm, beat, patterns and to the development of attention and hearing.

It is important to give children as many other experiences as possible for exploration through music, because the essence of learning in the preschool period is getting to know the content in a playful way.

Through musical activities and movement in nature, children are involved in the process of sustainably oriented education. The use of natural materials to produce sounds and music encourages children to participate actively and find sustainable solutions.

In this article, I will present musical activities that are intertwined with other curricular areas and through which children easily acquire various skills.

KEY WORDS: integrated learning, musical activities, sustainable solutions

Uvod

Vsa živa bitja za optimalen razvoj potrebujejo hrano, vodo, varno okolje in počitek. Otrokom v slovenskih vrtcih nudimo zelo varno okolje, kvalitetno raznovrstno prehrano, vsakodnevno zadostno hidracijo in možnost počitka, kar ustvarja idealne pogoje za njihov tako telesni kot kognitivni razvoj. Vzgojitelji z načrtovanjem dejavnosti otrokom ustvarjamo spodbudno učno okolje, ki otroke žene k aktivnemu raziskovanju in usvajanju različnih spretnosti. Aktivnosti načrtujemo v skladu s smernicami Kurikuluma za vrtce in Bele knjige, pri tem pa upoštevamo trenutne zmožnosti otrok in jih spodbujamo k dejavnosti v območju njihovega bližnjega razvoja. Vedno upoštevamo ideje otrok in se na podlagi teh dnevno prilagajamo pri izvajanju določene dejavnosti.

Vibracije zvoka na zarodek vplivajo že od spočetja naprej, uho pa se razvije okrog 18. tedna nosečnosti. Harmonija glasbe ustvari harmonijo v telesu, disharmonija pa ravno obratno. Otrok je izjemno odprt in dojemljiv za raznovrstne zvoke. Naravno mu je dano, da prepozna lepoto v glasbi ali doživlja potrebo po tišini, da v njej napaja lastno zvočno ustvarjalnost.

Kako pomembno vlogo pri celostnem razvoju ima glasba v predšolskem obdobju opisujejo mnogi avtorji v knjigah in člankih s področja glasbe. Prav zaradi pomembnosti glasbe pri celostnem razvoju v naš vrtčevski vsakdan vključujemo glasbene dejavnosti, preko katerih otroci spoznavajo različne zvrsti glasbe, glasbene prvine in instrumente, ob tem pa se zabavajo, razvijajo ustvarjalnost in se skozi igro učijo o svetu, ki jih obdaja. Pri pripravi prispevka smo se osredotočili na glasbene dejavnosti, ki spodbujajo otrokov celostni razvoj s poudarkom na primerih, ki vključujejo trajnostno naravnano vzgojo.

Glasba je moralni zakon. Glasba daje dušo veselju, krila umu, polet domišljiji in šarm ter veselje do življenja. Platon

1. Vpliv glasbe na razvoj otroka

Raziskave so pokazale, da so glasbene sposobnosti prirojene. Pri otroku lahko to opazimo, saj namreč preden začne s simbolnim govorom, uporablja intonacijo in ritem jezika.

Glasba zajema **celostni razvoj**, tako čustveni, kognitivni, moralni in socialni, kot tudi motorični. Na splošno jo lahko uporabimo tudi kot **motivacijsko sredstvo**, pomaga pri oblikovanju **pozitivne samopodobe**, vpliva na **socialni razvoj in kognitivno delovanje** (pozornost, spomin...) ipd.

1.1 Prenatalno obdobje in novorojenčki

Glasba je kulturni fenomen, ki se pojavlja v vsaki družbi in pomembno sooblikuje družbeno-kulturni prostor, v katerem živimo; ni kulture, v kateri ne bi poznali glasbe. Obdaja nas skoraj na vseh področjih življenja in je umetniška vrsta, s katero se najpogosteje srečujemo. Z glasbo se človek sreča že v prenatalnem obdobju, saj se mu, kot otroku, slušni organi razvijajo že pred rojstvom, in sicer v kasnejših fazah prednatalnega razvoja. Njegove odzive na glasbo v prvih mesecih življenja pa lahko opazimo preko njegovih reakcij na področju gibalne, pa vse do glasovne komunikacije, ko se glasovno odziva ali na spontan način izraža svoja počutja ob glasbenem dražljaju (Borota idr. 2006, str. 16).

Katarina Habe, doktorica psihologije, ki se ukvarja z vplivom glasbe na razvoj, pravi, da je uho otrokovo prvo okno v svet. S pomočjo glasbenih dražljajev lahko tako na optimalni celostni razvoj otroka vplivamo že, ko je ta še v varnem zavetju matrinega trebuha.

Predvsem velika vloga je bila dokazana pri vzpostavljanju navezanosti med materjo in dojenčkom preko petja. V študiji, kjer so matere prepevale svojim otrokom v prvih 6 tednih njihovega življenja, so opazili, da so bili odnosi med njimi bistveno bolj kvalitetni. Pokazalo se je tudi dejstvo, da so ti otroci bistveno manj jokali od otrok v kontrolni skupini.

1.2 Predšolsko obdobje

Po besedah že omenjene Katarine Habe, je v predšolskem obdobju najpogosteje preučevan razvoj glasbenih sposobnosti in učinek glasbe na celostni razvoj. V tem obdobju otroci že sami pojejo in igrajo na preproste instrumente (npr. ropotuljice, ksilofon ...). Otrokova aktivna udeležnost v ustvarjanju glasbe pozitivno vpliva na njihov spomin, izboljšuje prostorsko-časovno sklepanje, besedne in prostorske sposobnosti, učinki pa so vidni tudi na čustveni inteligenci. Kar se tiče poslušanja glasbe, je pri tej starosti otrok slušno zelo dovzeten, zanima se za raznolike zvrsti glasbe. Zato je pomembno, da mu omogočimo čim več raznolikih glasbenih izkušenj. Od petja preprostih pesmic, do poslušanja, plesa ob glasbi, izdelave lastnih instrumentov in igranje na njih – možnosti je ogromno.

1.3 Področja vpliva glasbe na otrokov razvoj

- S pomočjo glasbenih dejavnosti lahko otroke spodbujamo k razvoju grobe in fine motorike. Ker glasba predstavlja motivacijo za gibanje - ples, tako lažje osvojijo tekoče ali taktne gibe.
- Na področju miselnega razvoja spodbuja osredotočenost, hkrati je mnemotehnično sredstvo za lažje pomnjenje.
- Otrok spontano preko pesmic osvaja nove besede in besedne zveze.
- Na nivoju čustvenega razvoja lahko glasba prispeva k uravnavanju čustev. Glasbo lahko uporabimo kot orodje; če želimo otroka umiriti predvajamo tišjo, za spodbudo k aktivnosti živahnejšo glasbo.
- Glasba spodbuja socializacijo, saj se v skupini otroci učijo medsebojnega sodelovanja, usklajevanja, prilagajanja in sozvenenja.

- Zgodnje srečevanje z glasbo spodbuja tudi razvoj glasbenega talenta. Od spodbud okolja je odvisno kako bo otrok svoj potencial razvil. Do 2. leta lahko s pomočjo ustreznih tehnik pripomoremo k razvoju posluha (z otrokom v naročju igramo klaviaturo in mrmramo melodijo, predvajamo mu čim več klasične glasbe, predvsem baročne, ki ima podobna valovanja alfa valovom v možganih, predvajamo mu zvoke različnih inštrumentov).

2. Celostno učenje

Načrtovanje glasbeno didaktičnih iger pri pouku glasbene umetnosti v prvem in drugem vzgojno-izobraževalnem obdobju omogočajo oblikovanje »otroškega« kolektiva in razvijanje karakternih lastnosti (Denac, 2002). Pozitiven vpliv glasbe na otrokov celostni razvoj dokazujejo in potrjujejo številne raziskave.

Rezultati raziskave iz leta 1992, ki je bila izvedena v Berlinu, kažejo na opazne povezave med izpostavljenostjo glasbi in izboljšanjem inteligenčnega količnika (Ajtnik, 1998, v Mori 2003). Ameriški nevrolog Wilson je ugotovil, da vadenje izboljšuje koordinacijo, koncentracijo, spomin, vid in sluh; izpostavljenost glasbi pa je nujna za popoln razvoj možganov, saj glasba zaposluje možganske funkcije obeh hemisfer bolj kot katerakoli druga dejavnost. Raziskava B. Sicherl Kafol (2001) potrjuje pomembnost celostnega pristopa poučevanja in učenja glasbene vzgoje, saj glasba kot zvočni pojav posega v celostno osebnostno strukturo –skozi glasbene dejavnosti poslušanja, izvajanja in ustvarjanja se učenec odziva na afektivno-socialnem, psihomotoričnem in kognitivnem področju.

Številni glasbeni pedagogi opažajo pozitiven vpliv ukvarjanja z glasbo na področju učenja, branja, razumevanja kompleksnih struktur, pomnjenja in abstraktnega mišljenja.

2.1 Vpliv glasbe na otrokov celostni razvoj

Raziskave kažejo, da poslušanje glasbe v prenatalnem obdobju pozitivno vpliva na otrokov razvoj možganov in celostni razvoj, otrok pa se v zadnjem trimesečju nosečnosti že odziva na zvoke. Izpostavljenost glasbi vpliva na natančnost in skladnost drobne motorike, gibanja, pravilno telesno držo in kvaliteto hoje in teka (Denac, 2002).

Glasbena aktivnost razvija estetsko pismenost, perceptivne, imaginativne in vizualne sposobnosti otroka. Poslušanje, izvajanje in ustvarjanje glasbe izboljšuje branje in pomnjenje ter spodbuja širjenje besednega zaklada. Petje in igranje na instrumente omogočata otroku, da poveča nadzor nad svojim telesom in usvaja nove besede, kar pozitivno vpliva na rabo govora (Pesek, 1997).

2.2 Razvoj glasbenih sposobnosti v predšolskem obdobju

Na razvoj glasbenih sposobnosti vplivajo psihofizične zasnove skupaj z dejavnostmi v stimulativnem okolju. Te se lahko z ustreznimi metodami razvijajo do določene mere, kot to omogoča dedna zasnova (Pesek, 1997). Pogoji, da se dispozicije razvijejo v sposobnosti, je otrokova lastna aktivnost, za kar pa sta potrebna ugodno družinsko okolje in družbeno okolje (Denac, 2012). V slovenskem prostoru se

sistematičen razvoj glasbenih sposobnosti začne na predšolski stopnji, najintenzivneje pa se glasbene sposobnosti razvijajo do devetega leta starosti (Sicherl Kafol, 2001).

Tabela 1: Razvoj glasbenih sposobnosti v predšolskem obdobju

Starost:

- 0–1 reakcije na zvok,
- 1–2 spontano ustvarjanje zvokov,
- 2–3 začetek reproduciranja pesemskih fraz, ki jih otrok sliši,
- 3–4 usvojitev okvirne melodije; možnost razvoja absolutnega posluha, če se otrok uči igranja na instrument,
- 4–5 razlikovanje med tonskimi višinami in odmevi preprostih ritmičnih vzorcev s ploskanjem,
- 5–6 razumevanje pojmov glasno in tiho; razlikovanje pojmov enako in različno v lažjem tonalnem ali ritmičnem vzorcu,
- 6–7 napredek petja v intonaciji; boljše dojetanje tonalne kot atonalne glasbe.

Vir: (Shuter - Dyson in Gabriel, 1981, v Denac, 2002, str. 26)

2.3 Trajnostno naravnana vzgoja pri glasbenih dejavnostih

Trajnostna predšolska vzgoja naj bo načrtovana tako, da pri otroku spodbujamo ljubezen in spoštljiv odnos do narave.

V glasbene dejavnosti vključujemo lastne inštrumente, poslušamo zvoke iz narave, iščemo in uporabljamo glasbila v naravi, za izdelavo glasbil uporabljamo odpadno embalažo in s tem spodbujamo ponovno uporabo odpadnih materialov.

Otroke vzgajamo trajnostno tudi s tem, ko jih spodbujamo k spoštljivemu odnosu do glasbil in so prisotni pri uglaševanju, obnavljanju in vzdrževanju starih inštrumentov.

2.4 Načrtovanje dejavnosti po Kurikulumu

Za področje glasbe Kurikulum neposredno ne navaja ciljev, ti so navedeni v sklopu umetnosti, navaja le primere dejavnosti za prvo (od 1. do 3. leta) in drugo (od 4 do 6 let) starostno obdobje. Tako v prvem kot v drugem starostnem obdobju ni primerov dejavnosti, ki bi nakazovali na otrokovo pridobivanje kakršnihkoli prosocialnih, moralno-etičnih vrednot ali drugih vzgojnih ciljev. Prav tako niso navedeni primeri aktivnosti, ki bi predvidevali otrokovo uživanje v glasbi, veselje do glasbenih aktivnosti, sodelovanje vrtca s kulturnimi ustanovami, kjer bi otroci dobili vpogled v to, da je glasba del našega kulturnega in družbenega življenja, kot je navedeno v globalnih ciljih za področje umetnosti. Navedeni primeri dejavnosti se osredotočajo predvsem na doseganje specifičnih glasbenih ciljev, v omenjenih glasbenih aktivnostih namreč otrok glasbo doživlja, poustvarja, ustvarja, ritmično izreka enostavne

ljudske izštevance in žaljivke, posnema in razlikuje zvoke, sodeluje pri glasbeno-didaktičnih igrah itd. Iz zapisanega lahko sklepamo, da Kurikulum ne nudi zadostnih izodišč, ki bi nakazovala na vzgojno pomembnost glasbenih izkušenj. Tudi Denac ugotovi, da je današnji vzgojnoizobraževalni sistem podvržen pretežno kognitivnemu razvoju, posledično tudi glasbena vzgoja, saj »se omejuje predvsem na načrtovanje, izvajanje, in vrednotenje kognitivnih ciljev in temelji na enostranskih, v pospeševanje kognitivnega razvoja usmerjenih aktivnosti (Denac 2002).

V predšolski vzgoji je ključnega pomena definirati vsako otrokovo razvojno obdobje kot obdobje, ki otroku nudi možnost njegovega optimalnega razvoja na vseh področjih in ne zgolj kot pripravo na poznejšo stopnjo vzgoje in izobraževanja. »Predšolska vzgoja v vrtcu mora graditi na otrokovih zmožnostih in ga voditi k pridobivanju novih doživetij, izkušenj, spoznanj, tako da postavlja smiselne zahteve oz. probleme, ki vključujejo otrokovo aktivno učenje, mu omogočajo izražanje, doživljanje ter ga močno čustveno angažirajo« (Kurikulum za vrtce 1999, str. 10). Naloga vzgojiteljic je, da znotraj obzira otrokovih interesov in potreb omogočajo in spodbujajo dejavnosti v območju bližnjega razvoja. Otroku morajo torej ponuditi podporo za reševanju problemov na razvojno višji ravni, kot bi jih reševal sam od sebe in tako spodbujajo njegov razvoj.

Kurikulum vzgojno-izobraževalne dejavnosti vrtca v skupnem prvem delu opredeli v obliki splošnih ciljev in načel za uresničevanje le-tega in izpostavi pomen medpredmetnega povezovanja posameznih področij in nekaterih medpredmetnih dejavnosti, ki se »prepletajo skozi vsa področja in so del načina življenja in dela v vrtcu.« (Kurikulum za vrtce 1999, str. 4).

3. Celostni razvoj otroka preko glasbenih dejavnosti (povezovanje glasbene dejavnosti z ostalimi)

Umetnosti se že od nekdaj pripisuje izjemna vzgojna moč. Povezovanje umetnosti z drugimi področji pa lahko bistveno pripomore k celostnemu razvoju. Navajamo nekaj primerov dejavnosti medpodročnega povezovanja, ki jih izvajamo v vrtcu.

3.1 Matematika in glasba:

1. Z igranjem ritma do usvajanja vzorcev in štetja

S tem, ko otroci za nami ponavljajo določeno zaporedje udarcev, se učijo vzorcev in zaporedij. S tem, ko slišijo in ponovijo zaporedje, pa utrjujejo in usvajajo tudi štetje udarcev.

2. Igranje inštrumentov po barvah (rdeča zvončki, modra ropotulje, rumena bobni...)

Ko otroci že poznajo barve, lahko postavimo orkester in uporabimo različne vrste glasbil in jih po navodilu dirigenta uporabljajo, s tem pa utrjujejo barve.

3.2 Narava in glasba:

1. Glasbene dejavnosti v gozdu

V gozdu najdemo veliko uporabnih stvari, ki jih lahko spremenimo v inštrumente. Tako lahko uporabimo različne plodove (želode, storže), paličice, listje, šture, lubje in s tem otrokom približamo naravo kot zakladnico inštrumentov.

2. Živalski glasovi

Za oponašanje živalskih glasov lahko uporabljamo lastne instrumente ali naravne material, kin am pričarajo živalske zvoke.

3. Zvoki iz narave

S poslušanjem zvokov iz narave razvijamo otrokovo slušno zaznavo in pozornost.

3.3 Družba in glasba:

1. Izdelava instrumentov iz odpadnih materialov

V izdelavo glasbil vključimo celo družino, otroci pa v vrtcu s ponosom predstavijo svoje izdelke.

2. Hello to all the children of the world

Preko pesmi in pleas spoznavamo različne kulture in se učimo tujega jezika.

3. Glasbeni nastopi

Z otroki nastopamo na različnih prireditvah, otvoritvah.

3.4 Gibanje in glasba:

1. Razgibavanje ob glasbi

Vsakodnevno se razgibavamo ob glasbi. Pri tem si lahko prepevamo sami ali uporabimo posnetke pesmi in sledimo besedilu.

2. Rajalne in tekalne igre

Pri rajalnih igrah se otroci naučijo sodelovanja v gibanju, sledijo besedilu in uporabljajo različne gibalne vzorce.

3. Glasbeno didaktične igre z gibanjem

S tem, ko v pravilih igre z uporabo glasbil določimo vrsto gibanja za dolge, kratke, visoke in nizke tone, se otroci v gibanju zabavajo in ob tem utrjujejo svoje gibalne in zaznavne spretnosti.

3.5 Umetnost:

1. Slikanje po glasbi

Otrokom ob predvajanju glasbe lahko ponudimo slikarsko platno in barve ter jih s tem spodbudimo, da zaznavajo glasbenih prvin, kot so trajanje, višina, tišina itd.

2. Plesno ustvarjanje

Največji užitek in prva reakcija na slišano glasbo je gibanje. Otroke lahko usmerjamo in plesno ustvarjajo po navodilu, še bolje pa jim je prepustiti popolnoma samostojno ustvarjanje ob glasbi.

3. Dramatizacija z uporabo glasbenih vložkov

Ko otroke opolnomočimo z uporabo glasbil, jih lahko pri dramatizaciji samostojno uporabljajo in s tem obogatijo svoj nastop.

3.6 Jezik in glasba:

1. Učenje besedila nove pesmi z uporabo slikopisa

Preko slikopisa si otroci veliko lažje in hitreje zapomnijo besedila novih pesmi in prikličejo besede.

2. Usvajanje novega besedila z deklamiranjem

Z ritmično izgovorjavo rim se otroci hitro naučijo izgovorjave novih deklamacij. Če vključimo še geste oz. gibanja pa je to še učinkoviteje.

3. Učenje znakovnega jezika preko pesmi

Otroci se preko pesmi zelo hitro lahko naučijo znakovnega jezika, saj jim je prepevanje in uporaba gest zabavno in ob tem uživajo in se počutijo ponosne, da so nekaj novega spoznali.

Sprotna uporaba glasbenih elementov v vsakodnevni rutini: glasbene uganke, zvočni spomin, zvonček oz. boben za prehod med dejavnostmi ...

Zaključne misli

V kurikulumu je glasba zajeta v področju umetnosti, lahko pa jo povezujemo z vsemi ostalimi področji (jezik, gibanje, umetnost, družba, narava, matematika). Lahko zaključimo, da je medpodročno povezovanje izrednega pomena pri celostnem razvoju otrok. Jezikovne sposobnosti se preko glasbenih dejavnosti razvijajo hitreje in učinkoviteje, gibalne sposobnosti otroci lažje usvajajo preko sproščenih iger, ki vključujejo elemente glasbe, umetnost se kaže pri otrokovi ustvarjalnosti, medsebojna pomoč in sodelovanje sta pomembna cilja pri področju družbe, narava je zakladnica zvokov in materialov, matematika pa je zajeta pri štetju, barvah, vzorcih itd.

S povezovanjem področij se delo v vrtcu približa ciljem celostnega učenja in podpira načelo, da je vse znanje povezano. S tem se približamo dobrim temeljem za vseživljenjsko učenje.

Literatura in viri

Borota, B. idr. (2006). *Otrok v svetu glasbe, plesa in lutk*. Koper: Univerza na primorskem, Pedagoška fakulteta Koper.

Denac, O. (2002). *Glasba pri celostnem razvoju otrokove osebnosti: priročnik za vzgojitelje, razredne učitelje, učitelje glasbe in glasbenih predmetov v splošnih in glasbenih šolah*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Denac, O. (2012). *Načrtovanje glasbenih dejavnosti v zgodnjem obdobju otroštva: visokošolski učbenik*. Maribor: Pedagoška fakulteta.

Habe, K. (2018). Psihologija glasbe – most med umetnostjo in znanostjo. Pridobljeno s <http://www.sigic.si/psihologija-glasbe-most-med-umetnostjo-in.html>

Katarina Habe o vplivu glasbe na otroka (2012). Pridobljeno s <https://4d.rtv slo.si/arhiv/prvi-dnevnik/136369993>

Kurikulum za vrtce. (1999). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Mori, I. (2003). *Glasba v prvemvzgojno-izobraževalnem obdobju Osnovne šole, priročnik*. Ljubljana: ZRSŠ.

Pesek, A. (1997). *Otroci v svetu glasbe: izbrana poglavja iz glasbene psihologije in pedagogike*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Sicherl Kafol, B. (2001). *Celostna vzgoja: srce, um, telo*. Ljubljana: Debora.